

disappearance and on the need to place it in Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal law of Ukraine, international criminal law, criminal responsibility, enforced disappearance, protection of persons from enforced disappearance, illegal deprivation of liberty

Карась Б.О.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

УДК 343.41

Постановка проблеми. Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю країни. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Права людини в юридичній літературі традиційно розглядаються як її певні можливості, які необхідні для існування та розвитку в конкретно-історичних умовах. Вони об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Важливим є те, що реалізація фактично будь-яких прав людини, зокрема в соціально-економічній сфері, неможлива або значно ускладнена у разі відсутності концептуальної моделі кримінально-правового забезпечення їх охорони. В період повномасштабної агресії російської федерації проти нашої країни людиноцентрична спрямованість українського суспільства, всіх державних інституцій проявилася в більшій мірі, ніж в довоєнний час. Це характеризується, окрім зафіксованих законодавством цивілізаційних цінностей, також широким волонтерським рухом, розкриттям найкращих людських якостей наших співгромадян, підвищенням рівнем національної свідомості, духовності, відношенням до полеглих у війні.

Загальновідомий перелік соціальних і економічних прав відображений у Загальній декларації прав людини, ухваленій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10.12.1948. Подальша конкретизація їх відбулася у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966, прийнятому цією ж найповажнішою міжнародною інституцією. Про виконання своїх обов'язків, відповідно до цього пакта, наша країна кожні п'ять років готує національну доповідь. Міністерство соціальної політики України у 2019 році повідомило про чергову таку доповідь. Україна послідовно закріплює і впроваджує глобальні цінності щодо прав людини в Конституції і законодавстві України. До них належать: право власності на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність; право на соціальний захист; право на охорону здоров'я; право на безпечне для життя та здоров'я довкілля; право вільного доступу до інформації про стан довкілля; право на освіту; право на компенсацію збитків, завданих державою; право знати свої права і обов'язки.

Звісно, не всі соціально-економічні права потребують кримінально-правової охорони. Проте за порушення переважної більшості з них настає саме кримінальна відповідальність. Водночас, ураховуючи те, що кримінальна відповідальність в такому разі є *ultima ratio* (тобто останнім заходом у протидії відповідних протиправним проявам), особа у разі порушення соціально-економічних прав людини повинна притягатися до кримінальної відповідальності лише в разі, коли ступінь порушення відповідних прав був настільки істотним, що реагування іншими засобами є неефективним та не здатним забезпечити баланс інтересів у разі застосування таких засобів реагування. Недаремно у чинному законодавстві України передбачено не лише кримінальну, а й інші види юридичної відповідальності в разі порушення соціально-економічних прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема злочинів проти соціально-економічних прав людини була предметом

дослідження багатьох вітчизняних науковців, як-от П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, О. О. Дудорова, А. С. Нерсесяна, З. А. Загиней-Заболотенко, О. О. Кваши, О. В. Коротюк, О. М. Костенка, С. Я. Лихової, А. А. Ломакіної, В. О. Навроцького, О. В. Новікова, О. М. Оленійчука, І. М. Романюка, Є. Ю. Суп, В. В. Топчія, М. І. Хавронюка, В. Б. Харченка та інших. Водночас слід відзначити, що окремі вказані вище статті не були розроблені науковцями на рівні кандидатських дисертацій. Комплексна монографія С. Я. Лихової, присвячена дослідженню злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина [1]. Однак з моменту її опублікування вже минуло багато років, а тому можна стверджувати, що проблема концептуальних засад кримінально-правового забезпечення охорони соціально-економічних прав людини є малодослідженою в теорії кримінального права України.

Метою дослідження є виокремлення істотних ознак поняття «злочини проти соціально-економічних прав людини» та формулювання відповідної доктринальної дефініції.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, дефініції понять будь-яких видів злочинів є проміжними між загальною дефініцією поняття «злочин» (ст. 11 КК України) та визначеннями понять конкретних злочинів. При цьому відповідна дефініція повинна містити ознаки загального поняття злочину, передбаченого у ст. 11 КК, а також становити узагальнення ознак окремих злочинів, що входять у відповідну сукупність. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 КК України злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Отже, першою загальною ознакою злочину є його протиправність, яка відображена в дефініції поняття «злочин» у ч. 1 ст. 11 КК України. Зазвичай протиправність визначається як формальна ознака злочину, яка означає обов'язкову передбаченість його в кримінальному законі [2, с. 76]. Визначаючи поняття «злочини проти соціально-економічних прав людини», доцільно, насампе-

ред, зазначити, в яких статтях Особливої частини КК встановлено відповідальність за них. Для цього проаналізуємо точки зору науковців, які класифікують злочини, передбачені розділом V Особливої частини КК, будуючи їх систему.

На думку С. Я. Лихової, серед усіх злочинів, вміщених у цьому розділі, слід виокремлювати злочини, що посягають на соціальні права. На думку цієї дослідниці, до злочинів, що посягають на соціальні права людини, слід відносити злочини, передбачені статтями 172, 173, 174, 175 КК [1, с. 480–484]. При цьому ця дослідниця зазначає, що «соціальні права забезпечують особі вільне розпорядження основними факторами господарської діяльності. До цієї категорії прав належать: право на працю, право на оплату праці, право на страйк, право на соціальний захист та ряд інших. Право на власність та право на підприємництво відносяться до економічних прав, які захищаються нормами, що містяться в інших розділах КК України» [1, с. 480]. Тобто ця вчена не поєднує ці права людини в єдиний вид, виокремлюючи та розрізняючи їх.

Відповідаючи на вказане запитання, яке стосується того, чи слід виокремлювати злочини проти соціально-економічних прав як єдину цілісну систему злочинів, чи слід говорити окремо про соціальні та про економічні права, доцільно встановити правову природу вказаних прав. Зазвичай соціально-економічна права належать до прав «другого покоління». Т. Длугопольська відзначає, що «соціально-економічні права і свободи [...] дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері. Ця поведінка або діяльність, насамперед, пов'язані із можливістю людини працювати та відпочивати, реалізовувати свої соціально-економічні потреби, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належну медичну допомогу та користуватися страховою медициною тощо» [3, с. 64].

Підтримуючи дихотомічний поділ соціальних та економічних прав людини, науковці визначають зміст кожного з цих підвидів. Наприклад, Ю. М. Фролов вважає, що економічні права і свободи

людини в Україні – це можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджтися основними економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і спосіб, передбачених Конституцією та законами України [4, с. 171]. О. В. Скрипнюк, визначаючи поняття соціальних прав і свобод, констатує, що під ними слід розуміти встановлені Конституцією та законами України правила цілеспрямованої поведінки або діяльності людей, спрямованої на задоволення власних соціальних потреб [5, с. 9].

Попри дихотомічний підхід до розуміння соціальних та економічних прав людини, варто звернути увагу на те, що вони мають ряд спільних ознак, які зближають їх та роблять поєднаними в контексті розуміння як єдиного підвиду прав людини. Зокрема, зазвичай соціальні та економічні права людини реалізуються в межах одного й того ж кола правовідносин, а їх реалізація вимагає від держави вживати таких заходів, які спрямовані на позитивну їх реалізацію кожним громадянином. Правова сутність як соціальних, так і економічних прав людини полягає в тому, що ці права полягають у створених державою можливостях для їх використання, а саме їх використання має спеціальний порядок реалізації, передбачений законом. Окрім того, і соціальні, і економічні права, не належать до непорушних та невід’ємних прав людини, а тому їх держава в будь-який момент може скасувати чи звужити. Доцільно зауважити ще й таке, що соціально-економічні права самі по собі зазвичай розглядаються як правові блага, що належать кожній людині, тобто як певні привілеї, що вона може отримати в процесі своєї трудової, підприємницької діяльності, а також під час реалізації своїх соціальних можливостей.

Таким чином, соціально-економічні права людини – це єдина система прав, які належать людині, які пов’язані з реалізацією нею своїх трудових прав, прав власності на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, права на освіту, права на безоплатну медичну допомогу, а також з використанням можливостей реалізовувати свої здібності, здобуваючи для себе засоби на існу-

вання та матеріальні блага від держави, необхідні для підтримання належного та гідного рівня життя та розвитку.

Соціально-економічні права слід розглядати як комплексне нормативне утворення, призначенням якого є визначення та закріплення правового становища людини у сфері праці, зайнятості, добробуту, соціального захисту, створення гарантій її захищеності від голоду, хвороб, інших соціальних катаклізмів. Під соціально-економічними правами пропонуємо розуміти систему закріплених на конституційному рівні можливостей людини реалізувати свої здібності, здобуваючи засоби до існування, а також можливість отримання від держави певних матеріальних благ, необхідних для підтримання гідного рівня життя та розвитку.

Водночас далеко не всі соціально-економічні права потребують кримінально-правової охорони, оскільки протидія порушенням відповідних прав можлива іншими засобами некримінально-правового характеру.

Аналіз норм розділу V Особливої частини КК дає можливість виокремити такі види злочинів проти соціально-економічних прав людини: 1) злочини проти трудових прав людини (перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК), грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК), грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК), примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК), невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК)); 2) злочини проти права власності на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності: порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК), порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК)); 3) злочини проти права людини на освіту (порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК)); 4) злочини проти права на безоплатну медичну допомогу (Порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК)).

Отже, ураховуючи ознаку протиправності, злочинами проти соціально-економічних прав людини є ті, що передбачені статтями 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184 КК.

Суспільна небезпечність злочинів як ще одна загальна ознака злочину також згадується у ч. 1 ст. 11 КК. О.О. Кваша вважає, що суспільна небезпечність і протиправність є іманентно пов'язаними поняттями [6, с. 115]. Як пише М. Р. Рудковська, істотними ознаками поняття «суспільна небезпека» є такі: категорія кримінального права; наявна у разі заподіяння шкоди об'єктові, який перебуває під кримінально-правовою охороною; полягає у заподіянні реальної шкоди або створенні загрози заподіяння такої шкоди; шкода, як атрибут суспільної небезпеки, має бути істотною; шкода заподіюється лише діянням, яке містить усі обов'язкові ознаки складу злочину; шкода має соціальний (суспільний) характер: заподіюється не лише конкретному потерпілому, а й усьому суспільству [7, с. 7],

Суспільна небезпечність злочинів, що розглядаються очевидно, оскільки відповідні діяння заподіюють істотну шкоду, насамперед, конкретній людині, яка є носієм відповідних прав, спричиняючи позбавлення ї певних благ, які утворюються в результаті реалізації соціально-економічних прав людини, роблячи дефектною реалізацію відповідних соціально-економічних прав. Родовий об'єкт, який порушується у результаті вчинення злочинів проти соціально-економічних прав, є важливим в ієрархії об'єктів злочинів, які охороняються чинним КК. Законодавець відповідні злочини помістив у розділі V Особливої частини КК, після тих злочинів проти особи, які посягають на особисті права та свободи, вказавши в такий спосіб, насамперед, на те, що соціально-економічні права достатньо близькі до особистих прав людини і є важливими для держави з огляду на конституційне положення про те, що людина, її права та свободи є найвищою соціальною цінністю держави.

Злочини проти соціально-економічних прав вчиняються шляхом дії. При цьому законодавець використовує такі форми вка-

зівки на активну поведінку суб'єкта, який порушує соціально-економічні права людини перешкоджання законній діяльності (ст. 170 КК), грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК), грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК), примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК), невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК), порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК), порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК), незаконна відмова у прийнятті до закладу освіти будь-якої форми власності; незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах (ст. 183 КК), незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я; незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я (ст. 184 КК).

Обов'язковою ознакою будь-якого злочину є винність особи у вчиненні кримінального правопорушення. На думку Р. В. Верещі, власне такий термін, як «винність» більш правильно вживати у КК, а не термін «винуватість», оскільки вони співвідносяться між собою як терміни матеріального (винуватість) та кримінального процесуального (винуватість) права [8, с. 159]. На думку О. О. Дудорова, вказівка у легальній дефініції злочину на винність діяння має на меті підкреслити ту обставину, що чинний КК України ґрунтується на принципі суб'єктивного ставлення у вину і, що діяння, які б тяжкі наслідки воно не спричинило, не може визнаватися злочином [9, с. 92]. «У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України» [2, с. 75]. Злочини проти соціально-економічних прав людини характеризуються тим, що вчиняються лише з прямим умислом. Такий висновок можна зробити зі специфіки формулювання об'єктивної сторони складів

злочинів, які сконструйовані законодавцем як формальні (статті 170, 172, 173, 174, 175, 183, 184 КК) або у зв'язку з використанням у диспозиціях статей терміна «умисно» (ст. 170 КК) чи вказівки на незаконність вчинення відповідних дій (статті 172, 176, 177, 183, 184 КК). Таким чином, кримінальна відповідальність за необережні злочини проти соціально-економічних прав людини у КК не передбачена.

У визначенні поняття «злочини проти соціально-економічних прав людини» також доцільно вказати на їх суб'єктів. Так, окремі злочини можуть бути вчинені спеціальним суб'єктом, про що свідчить особливість формулювання складів відповідних злочинів. Наприклад, грубо порушити законодавство про працю (ст. 172 КК), грубо порушити угоду про працю (ст. 173 КК), незаконно відмова у прийнятті до закладу освіти будь-якої форми власності чи незаконно вимагати оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах (ст. 183 КК) може виключно уповноважена особа. Зокрема, в останньому випадку – уповноважена особа відповідного закладу освіти. У ст. 175 КК вказівка на спеціального суб'єкта міститься безпосередньо в диспозиції ч. 1 ст. 174 КК – це керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності. Однак якщо такої вказівки у диспозиції статті немає, а сам характер злочину не передбачає наявності спеціальних повноважень в особі, з використанням яких вона вчиняє відповідний злочин, то слід констатувати, що суб'єкт відповідного злочину – загальний. Наприклад, загальним суб'єктом може бути вчинено такі кримінальні правопорушення, як примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК), порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК).

Однак у доктринальній дефініції зайвим буде перераховувати всіх осіб, які можуть вчинити злочини проти соціально-економічних прав людини.

З урахуванням викладеного вище вважаємо, що злочини проти соціально-економічних прав людини – це передбачені Розділом V Особливої частини КК, а саме статтями 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184, умисні суспільно небезпечні діяння, вчинені загальним або спеціальним суб'єктом, спрямовані на порушення порядку охоронюваних у державі суспільних відносин стосовно забезпечення кримінально-правової охорони соціальних та економічних прав людини. Вони становлять самостійний вид злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

1. *Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монограф. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.*
2. *Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 496 с.*
3. *Другапольська Т. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 2 (10). С. 63–68.*
4. *Фролов Ю.М. Економічні права і свободи людини і громадянина: до теорії питання. Держава і право: Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 20. С. 164–172.*
5. *Скрипнюк О. Права та свободи людини в конституційній системі України. Публічне право. 2012. № 1. С. 6–12.*
6. *Кваша О.О. До дискусії про соціальний зміст діянь, що входять до інституту обставин, що виключають злочинність діяння. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків: Право, 2016. С. 114–118.*
7. *Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину: дис. ... канд. Юрид. Наук: 12.00.08; Львів. держ. Ун-т внутр. справ. Львів, 2017. 187 с.*

8. *Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Академія адвокатури України; Нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2017. 583 с.*
9. *Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). С. 84–102.*

Карась Б.О. Поняття злочинів, що посягають на соціально-економічні права людини за Кримінальним кодексом України

Статтю присвячено дослідженню поняття злочинів, що посягають на соціально-економічні права людини. Встановлено, що в теорії кримінального права відповідні злочини розглядають дихотомічно, враховуючи підходи науковців стосовно окремого розуміння соціальних прав людини та економічних прав людини. У статті встановлено, що соціальні та економічні права людини мають багато спільних ознак, які зближують вказані права та свідчать про те, що злочини проти соціально-економічних прав слід розглядати в комплексі та разом. До спільних ознак віднесено, зокрема, можливість реалізації особою як соціальних, так і економічних прав, у межах одних і тих же правовідносин, розгляд соціальних та економічних прав крізь призму блага, яке утворюється в особи в результаті реалізації соціально-економічних прав. Констатовано, що дефініція поняття «злочини проти соціально-економічних прав людини» повинна будуватися з урахуванням як загальної дефініції поняття злочину, передбаченої у статті 11 Кримінального кодексу України, так і на підставі передбачених специфічних ознак конкретних складів злочинів проти соціально-економічних прав людини. З урахуванням як загальних, так і спеціальних ознак, запропоновано під злочинами проти соціально-економічних прав людини розуміти передбачені Розділом V Особливої частини Кримінального кодексу України, а саме статтями 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184, умисні суспільно небезпечні діяння, вчинені загальним або спеціальним суб'єктом, спрямовані на порушення порядку охоронюваних у державі суспільних відносин стосовно забезпечення кримінально-правової охорони соціальних та економічних прав людини. Вони становлять самостійний вид злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, передбачених розділом V Особливої частини Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, соціальні права людини, економічні права людини, злочини, що посягають на соціально-економічні права людини, поняття, правова дефініція, кримінальна протиправність, суспільна небезпечність, винність, суб'єкт злочину.

Karas B. O. The Concept Of Offences Against Socio-Economic Human Rights Under The Criminal Code Of Ukraine

The article is devoted to the study of the concept of crimes which infringe upon socio-economic human rights. It is established that in the theory of criminal law, the relevant crimes are considered dichotomously, taking into account the approaches of scholars to the separate understanding of social human rights and economic human rights. The article establishes that social and economic human rights have many common features which bring these rights closer together and indicate that crimes against socio-economic rights should be considered in a comprehensive manner and together. The common features include, in particular, the possibility for a person to exercise both social and economic rights within the same legal relationship, and consideration of social and economic rights through the prism of the benefit which is obtained by a person as a result of the exercise of socio-economic rights. It is stated that the definition of the concept of ‘crimes against socio-economic human rights’ should be based on both the general definition of the concept of crime provided for in Article 11 of the Criminal Code of Ukraine and the specific features of specific corpus delicti of crimes against socio-economic human rights provided for therein. Given both general and special features, it is proposed that crimes against socio-economic human rights are understood as intentional socially dangerous acts committed by a general or special subject under Section V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, namely, Articles 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184, aimed at violating the order of social relations protected by the State with regard to ensuring criminal law protection of social and economic human rights. They constitute an independent type of crime against electoral, labour and other personal rights and freedoms of a person and citizen, as provided for in Section V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: crime, criminal offence, criminal liability, social human rights, economic human rights, crimes encroaching on socio-economic human rights, concept, legal definition, criminal unlawfulness, public danger, guilt, subject of crime.